

KUR'AN'IN ANLATIM ÜSLUBUNDA SEMBOİK UNSURLAR

Maşallah TURAN*

ÖZET

Kur'an'ın sahih bir yorumu için yapılan çalışmalar, gösterilen çabalar tefsirle ilgili çalışmalarda din dilindeki sembolik unsurların nasıl yorumlanması gerektiği konusunu daima güncel tutmaktadır. Bu bağlamda, ifadeleri literal anlamlarıyla değil, ifade etmek istedikleri maksatlarla yorumlamayı önceleyen alegorik anlamın ortaya çıkarılması, teolojik bir metnin aktüellik kazanmasının vazgeçilmez şartı olarak kabul edilmektedir. Tam da bu noktada, mecaz konusunda ifrat ve tefrite düşmeden, yani herhangi bir surette aşırılığa kaçmadan sembolik anlatım unsurlarını yerli yerince değerlendirebilmek çok büyük bir hizmetin ifası anlamına gelecektir. Öyleyse bize düşen ölçülü hareket etmektir. Yani, hem dili zenginleştiren mecaz ve edebî tasvirleri tümüyle yok saymamak, hem de herhangi bir kritere tabi olmadan tüm ifadeleri mecaz bahanesi ile öznelleştirip anlamı buharlaştırmamak gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, anlatım üslubu, sembolik unsurlar.

THE SYMBOLIC ELEMENTS IN STYLE OF EXPRESSION OF THE QUR'AN

The studies and efforts for a correct interpretation of the Qur'an always keep up to date the subject that about works of commentary how the symbolic and metaphorical elements of the religious language should be interpreted. In this context releasing the figurative meaning wish foresees to interpret the expressions not only in their literal meanings, but also in the intensions they wish to express, is considered as unavoidable obligation in gaining actuality of a text. Precisely at this point, on the subject of metaphor, be able to assess the elements of symbolic expression in accordance without extremism means to perform a great service. So what we have to do is acting deliberately. We mean that it is both necessary not to ignore wholly metaphors and literary depictions making richer the language and, with metaphor excuse, not to evaporate and make subjective the meaning, without subjecting to any criterion.

Key Words: The Qur'an, style of expression, symbolic elements.

GİRİŞ

Vahyin muhatabı olan insanların ilahî kelamı doğru anlama gayreti, nüzulün başlangıcından günümüze kadar değişik şekillerde süregelmiştir. Tıpkı geçmişte olduğu gibi günümüzde de İslam düşüncesinin en önemli kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in nasıl anlaşılması gerektiğine dair tartışmalar, tefsirle ilgili çalışmalarda

* Dr., Tefsir Bilim Dalı, e-mail: masallahturan25@gmail.com

din dilindeki sembolik unsurların nasıl yorumlanması gerektiği konusunu önemli kılmaktadır.

Tarihsel sürece bakıldığında, Kur'an-ı Kerim'de, kelimelerin mecazî mânâlarda kullanılıp kullanılmadığı konusunda görüş ayrılıkları olduğu gözlemlenmektedir. Şafiî ulemasından İbnü'l-Kâs diye maruf olan Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ahmed et-Taberî (v. 335/946), Malikî ulemasından İbn Huveymendâd (v. 400 seneleri),¹ Zahirî mezhebinin imamı Davud b. Ali b. Halef el-Isbehanî (v. 270/884) ile oğlu Muhammed (v. 297/910) ve Mu'tezile'ye mensup müfessirlerden Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-Isbehanî (v. 370/980), Kur'an'da mecazın olamayacağına iddia etmişlerdir. *Onlara göre mecaz, bir hakikat başka türlü ifade edilemediğinde kendisine başvurulana, yalana benzeyen bir şeydir ve Allah'ın bunu kullanması söz konusu değildir.*² Bu şahısların dışında, İslam âlimlerinin önemli bir çoğunluğu, mecazın Kur'an'da bulunduğunu kabul etmişlerdir.³

Mecaz ve kinaye ihtiva eden nassların ihtilâfa medar olması, su-i istimale uğraması ve bazılarının Kur'an'daki bağlamından koparılması, mecaz aleyhtarlığında önemli bir neden olarak düşünülebilir. Erken dönemlerden itibaren, Kur'an'ın bütünü veya mecazla uzaktan yakından ilgisi olmayan ayetleri mecaza hamledenler olduğu gibi Kur'an'da hiç mecaz bulunmadığını iddia edenler veya mecaza hamledilmesi gereken ayetleri hakikat olarak değerlendirenler de olagelmıştır. Bunlardan özellikle ifrata kaçanlar, mecaz adı altında ayetleri diledikleri gibi yorumlamakta ve muhkemât dediğimiz kesinlik ifade eden ibareleri bile hiç alâkası olmayan manalara çekebilmektedirler. İslam tarihinde, Abbasî halifelerinden Me'mun zamanında ortaya çıkan ve uzun bir süre müslümanları meşgul eden *Batıniyye* fırkasına ait birtakım görüşler bu kabildendir. *Batıniyye*, te'vil ettikleri ayetlerin hakikat manalarının kastedilmediğini iddia ederek, kendilerine göre yorumlarında mecaz mânâsını ihtiyar etmiş olmaktadır. Ancak, te'vile tabi tuttukları sözlere verdikleri anlama kimi zaman lafzın, ne hakikat ne de mecaz yoluyla delâlet etmediği ve herhangi bir aklî ve naklî ölçü ile de bağdaşmadığı görülebilmektedir.⁴ Lafızların herhangi bir nassa dayanmadan ve aklî bir dayanağa esaslanmadan zahirinden soyutlanması halinde, bunlara güvenilemeyeceği ve batın manaların kesinlik ifade etmeyeceği bellidir. Zira Allah'ın kelamının hükmü, hakiki ve açık anlamı üzere kalmasıdır. Bir şeyin zahirini yani açık anlamını bırakıp mecaza gitmek, ancak bir hüccet olursa mümkündür. Nitekim zahiri umum ifade eden bir

¹Zerkeşî, Bedru'd-din Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, I. Baskı, Kahire, 1957, II, 255, dpn. 3; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Diyanet Vakfı Yayınları, IX. Baskı, Ankara 1993, s. 177.

²Bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, II, 255; Suyûtî, Celaluddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman, *el-İtkan Fî Ulûmi'l-Kur'an*, Matbaat-i Mustafa el-Babî el-Halebî, III. Baskı, Mısır, 1951, II, 36.

³Bk. Zerkeşî, *age*, II, 255; Cerrahoğlu, *age*, s. 177-178.

⁴Bk. Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Daru'l-Kütübi'l-Hadîse, Kahire, 1962, II, 235-241; Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (V. 505/1111), *Batıniyye'nin İçyüzü*, Çeviren: İlhan, Avni, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 7; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (v. 597/1201), *Telbîsu İblîs*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut-Lübnan, 1983, s. 119-123; Abduh, Muhammed, *Risaletü't-Tevhîd*, Tashih ve Ta'lik: Muhammed Reşid Rıza, Mektebetü'l-Kahire, Mısır, 1960, s. 18; Derveze, (1888-1984), *Kur'an'ul-Mecîd*, s. 225-226; ayrıca bk. Keskiöğlü, Osman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989, s. 227.

kelamın kendisiyle husus kastedildiğini söylemek, ancak sağlam bir delille mümkündür. Aksi takdirde tefsir, keyfî ve gelişigüzel olur, kutsal metnin anlamı kaybolup gider.⁵

İşte bu noktada, mecaz konusunda ifrat ve tefrite düşmeden, yani aşırılığa kaçmadan mecazı yerli yerince değerlendirebilmek, başka bir ifadeyle *mecaz konusunu, herkesin Kur'an'la ilgili olarak farklı şeyler söyleyebileceği bir gevşeklik alanı* olmaktan çıkarmak çok büyük bir önem arz etmektedir. Öyleyse işin itidal yönüne odaklanmak ve bunu pekiştirecek doyurucu örnekler üzerinde durmak, ciddi bir hizmetin ifası anlamına gelecektir. Bu çerçevede sembolik unsurlar ele alındığı takdirde, Kur'an yorumuna ilişkin birtakım önemli yararlar ve yeni boyutlar elde edilebileceği de inkâr edilemez. Şimdi bu değerlendirmeler paralelinde sembolik anlatım unsurlarını, tanımlarını ve örneklerini ele alalım:

A) MECAZ

Mecaz, lügatte, “c-v-z” sülasi kökünden gelir. Masdar manasıyla kimi zaman yürümek, geçmek, aşmak, mesafe kat' etmek; karşıdan karşıya, bir uçtan diğer bir uca geçmek,⁶ kimi zaman da hafifletmek, müsamaha göstermek, serbest kılmak, onay vermek veya izin vermek anlamlarına gelmektedir.⁷

İstilah olarak mecaz, bir *alaka veya münasebetle* ve *karine-i mânia* şartıyla lafzın, evveleminde ifade etmek için vaz' edildiği anlamın dışındaki bir manaya delalet etmesidir.⁸ Şöyle de tarif edilmiştir: “Aradaki bir mülâhaza ve ilinti sebebiyle bir kelimenin, kendisi için konduğu ilk anlamın dışında, başka bir anlamı ifade etmek üzere kullanılmasıdır.”⁹

⁵ Bk. Eş'ari, Ebu Hasan Ali b. İsmail, *el-İbane An Usulî'd-Diyane*, el-Camiatü'l-İslamiyye Yayınları, V. Baskı, Medine-i Münevvere, 1410, s. 139.

⁶ Bk. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VII, 191; Kazvinî, İmam Hatîb Kazvinî, *el-İzâh fî Ulumi'l-Kur'an*, Şerhta'lik-tenkîh: Muhammed Abdu'l-Mün'im Hafacî, Yayınevi ismi yok, V. Baskı, İstanbul, 1980, II, 396; Kızılırmak, *Kur'an'da Hakikat ve Mecaz*, s. 11.

⁷ Bk. İbn Manzur, *age*, II, 414-420; Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 72.

⁸ Bk. İzzüddin b. Abdisselam, (v. 660/1262), *Kitabu'l-İşare ile'l-İcâz Fi Ba'di Envai'l-Mecaz*, Darü'l-Matbaati'l-Amire, Dersaadet 1313, s. 8; Cürcanî, Abdulkahir, *Delailu'l-İ'caz*, Tashih: Muhammed Abduh ve Muhammed Mahmud Şankîti, Mısır, 1331, s. 42; Kazvinî, *el-İzâh fî Ulumi'l-Kur'an*, II, 394. Verilen tarifte geçen *karine-i mânia* ile konuşan kişinin kullandığı lafızla, bu lafzın konmuş olduğu anlamın dışında başka bir anlam kastettiğine delil olabilecek bir durum kastedilmektedir ki bu durum, zihnin ilk anlamdan mecazî anlama geçişini ifade etmektedir. Genel olarak karine, mecaz kavramıyla birlikte bir *engelleyci(mânia)* ile birlikte düşünülür ve *lafziyye* ve *hâliyye* olarak ikiye ayrılır. Karine-i lafziyye terkipten, hâliyye ise konuşanın halinden veya vakiadan anlaşılabilir. Tarifte geçen *alâka* ile, hakiki anlamla mecazî anlam arasındaki münasebet kastedilmektedir. Bu münasebet, bazen müşabehet (benzerlik) şeklinde, bazen de bunun dışında gerçekleşir. Eğer alâka benzerlik şeklinde cereyan ederse o zaman bu mecaz, istiare şeklinde tezahür eder. Aksi takdirde mecaz-ı mürsel olur. Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 78-79.

⁹ Ebu Musa, *el-Belağatü'l-Kur'aniyye fî Tefsiri'z-Zemahşeri ve Eseruha fî'd-Dirasati'l-Belağiyye*, Mektebet-u Vehbe, II. Baskı, Kahire, 1988, s. 199; Basit bir şekilde tanımlamak gerekirse, kelime veya kelime gruplarını, hakiki ve zahiri anlamı dışında kullanmaya mecaz denir. Örneğin “*bugünlerde burnu büyüdü, gözü kimseleri görmüyor*” cümlesindeki *burun* sözcüğü, insanın bir organı anlamını vermekten uzaktır. Temelde bu, gerçek anlamdan doğmuş; ancak farklı bir özellik kazanmıştır. İşte sözcüğün gerçek anlamından uzaklaşarak kazandığı bu anlama mecazî anlam diyoruz. Öyleyse, kelime veya kelime gruplarını bilinen ilk manalarından başka bir manada kullanmaya mecaz denir.

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere mecaz kavramı, istilâhî anlamını sözlük anlamına uygun bir yönde kazanmıştır. Sözlük anlamı doğrultusunda mecaz, lafzın, kendisi için belirlenmiş olan anlamının dışındaki bir anlama *geçişidir*. Şimdi mecazın çeşitlerini ana hatlarıyla açıklayıp¹⁰ Kur'an-ı Kerim'deki örnek ayetler ışığında ele alalım.

Mecazın Çeşitleri

Mecaz, kendisinde bir alâkanın varlığı ve yokluğu bakımından ikiye ayrılır:

1. *Mecaz fi't-Terkîb* (Mecaz-ı Aklî, Mecaz-ı İsnadî). 2. *Mecaz fi'l-Müfred* (Mecaz-ı Lugavî).¹¹

1. Mecaz fi't-Terkîb (Mecaz-ı Aklî, Mecaz-ı İsnadî)¹²

Bir fiilin veya fiil manasındaki bir şeyin (ism-i fâil, ism-i mef'ûl veya masdar gibi), gerçek fail dışındaki bir şeye isnad edilmesidir.¹³ Burada mülabese alakasıyla¹⁴ birlikte hakiki isnadın kastedilmesini engelleyen bir karine mevcuttur.¹⁵ Meselâ "Ankara'nın caddeleri çok kalabalıktır." dediğimizde, burada bir mecaz-ı aklî göze çarpmaktadır. Zira kalabalık olan caddeler değil, caddelerdeki insanlardır. Yine "Zeyd babasına sövdü" dediğimizde de durum aynıdır. Çünkü gerçekte Zeyd babasına söven değildir, ona sövülmesine sebep olandır.¹⁶ Ayet-i kerimelerden örnekler verelim.

"...Kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğu zaman, imanlarını arttırır..."¹⁷ ayetinde 'arttırır' fiili, gerçekte Allah'a ait iken, ayetlere isnad edilmiştir. Burada sebebe isnad etme söz konusudur. Zira ayetlerin okunması imanının artmasına sebeptir. Öyleyse fiil gerçek failine değil de o fiilin sebebine isnad edilmiştir.¹⁸

"Gerçek şu ki, Firavun yeryüzünde başkaldırmış ve oranın halkını fırkalara ayırıp arkasına takmıştı. Onlardan bir bölümünü ezme istiyor, oğullarını boğazlıyor, kadınları-

¹⁰ "Araplar, hem 'isimler', hem 'harfler', hem de 'fiiller'de mecazî anlatıma başvurumaktadırlar. Örneğin; 'aslan'la kahramanlığı, 'deniz'le cömertliği, 'nur ve hayat'la iman ve irfanı, 'karanlık ve ölüm'le cahillik ve sapıklığı, 'sırac (lamba)' ile yol göstereni (hadi) kasdetmeleri, isimlerdeki mecazın örnekleridir. Harflerdeki mecazın örnekleri de çoktur. Mesela, "Fe *hel entum muntehûn* (Artık vazgeçtiniz değil mi?)" (Maide, 5/91) ayetindeki soru harfi olan 'hel', 'fentehû' (vazgeçin) anlamındadır. Fiillerdeki mecazın örnekleri de oldukça fazladır. Örneğin mazi (geçmiş) kip ile gelecekte haber verilir. Bununla, gerçekleşme konusunda 'gelecek geçmişle aynı kesinliktedir' mesajı verilmek istenir. Örneklendirmek gerekirse; "Allah dedi ki, Ey Meryem'in oğlu İsa, insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve annemi iki ilah edin, diye sen mi söyledin?..." (Maide, 5/116) ayet-i kerimede, kıyamette olacak bir olay, olup gerçekleşmiş gibi bir üslupla anlatılmaktadır." Bk. İzzüddin b. Abdisselam, *Kitabu'l-İşare*, s. 20-29.

¹¹ Bk. Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman, (v. 911/1505), *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Matbaat-u Mustafa Babî Halebî, III. Baskı, Mısır, 1951, II, 36.

¹² Bu mecaz türüne "mecaz-ı hükmi" de denmektedir. Bk. Cürcanî, Abdulkahir, *Delailü'l-İ'caz*, s. 162

¹³ Bk. Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'an*, II, 256; Kazvinî, *el-İzâh fi Ulumi'l-Kur'an*, I, 98.

¹⁴ "Bu tür mecazda, 1) Zamana isnad ('Zaman onu üzdü' cümlesindeki gibi.), 2) Mekâna isnad ('Nehirler aktıktık.' cümlesinde olduğu gibi. Aslında akıtılan nehirler değil, ondaki sudur.), 3) Sebebe isnad, 4) Masdara isnad, 5) Fâile olması gerekirken mef'ûle isnad, 6) Mef'ûle olması gerekirken fâile isnad gibi alâkalar sayılmıştır." Bk. Kazvinî, *el-İzâh fi Ulumi'l-Kur'an*, I, 98; Kızılırmak, *Kur'an'da Hakikat ve Mecaz*, s. 53; Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 87

¹⁵ Bk. Suyûtî, *el-İtkan*, II, 36; Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 85; Kızılırmak, *Kur'an'da Hakikat ve Mecaz*, s. 47.

¹⁶ Zerkeşî, *age*, II, 256.

¹⁷ Enfal, 8/2.

¹⁸ Bk. Zerkeşî, *age*, II, 256; Suyûtî, *age*, II, 36.

nı diri bırakıyordu..."¹⁹ ayetinde, İsrail oğullarının erkek çocuklarını öldürme fiili Firavun'a isnad edilmektedir. Hâlbuki "...Onlar kadınlarımızı diri bırakıp erkek çocuklarımızı boğazlıyorlardı..."²⁰ ayet-i kerimesinde de ifade edildiği gibi erkek çocuklarını öldürmek, bizzat Firavun'un kendi fiili değildir, emrindeki askerlerin işidir. Önceki ayette bu işin Firavun'a isnad edilmesi, bu işin bizzat Firavun'un emriyle gerçekleşmesi sebebiyledir, yani bu emri sebebiyle sanki İsrail oğullarının erkek çocuklarını bizzat Firavun öldürmüş gibidir. Bu üslupla, Firavun'un zulmünün çirkinliği ve sorumluluğunun büyüklüğü manidar bir şekilde dile getirilmiştir.²¹

"Eğer inkar edecek olursanız, çocukları ak sağlı kocalara çeviren bir günden kendinizi nasıl koruyacaksınız?"²² ayetinde fiil, kendisinde gerçekleştiği zamana (yevm/gün) isnad edilmiştir.²³ Böyle yapılmakla, sözü edilen günün dehşeti ve korkunçluğu daha bir vurgulanmıştır.²⁴

"...Sonra iş azmedince..."²⁵ ayetinde, işin azmetmesinden bahsedilir. Hâlbuki gerçekte iş azmetmez, işe azmedilir.²⁶ Nitekim başka bir ayette şöyle denilir: "...Sonra da azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et..."²⁷ İlk olarak verdiğimiz ayetteki üslupta, işin önemi, zorluğu veya kesinliği vurgulanır.²⁸

Mecaz fi't-Terkîb, dört bölüme taksim edilerek incelenmiştir:²⁹

a. İki tarafı da hakikat olanlar: Hem mûsned hem de mûsned ileyh hakikat olur. Yukarıda verilen örnekler, bu kısımda mütalaa edilebilir. Dikkatli bir şekilde bakıldığında görülecektir ki mecazın bu çeşidinde müfred lafızlar ilk kondukları anlamda kullanılmaktadırlar mecaz ise isnad yoluyla olmaktadır. Başka bir ifadeyle mecaz, bizzat sözlerin ve lafızların kendilerinde değil de hükümlerde gerçekleşmektedir. Arapların şu meşhur sözleriyle bu hususu biraz daha somutlaştıralım: "Gündüzün oruçludur, gecen ayaktadır." Görüldüğü üzere burada, 'oruçludur' ve 'ayaktadır' kelimelerinin kendisinde mecaz gerçekleşmemektedir; zira bu kelimeler hakiki anlamlarında kullanılmaktadır; yani 'oruçludur' derken, oruç tutmaktan başka bir şey kastedilmemiştir. Aynı şekilde 'ayaktadır' derken, kıyamda bulunmaktan başka bir şey kastedilmemiştir. Burada mecaz, bu fiillerin bizzat bu işleri yapana değil de bu işlerin kendisinde yapıldığı zaman birimi olan gündüz ve geceye isnad edilmesi yoluyla gerçekleşmektedir.³⁰

b. İki tarafı da mecaz olanlar: Hem mûsned, hem de mûsned ileyh mecaz olur. "İşte onlar öyle kimselerdir ki, hidayete karşılık sapıklığı satın almışlardır, fakat bu

¹⁹ Kasas, 28/4.

²⁰ Bakara, 2/49.

²¹ Bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 256; Suyûtî, *el-İtkan*, II, 36.

²² Müzzemmil, 73/17.

²³ Bk. Zerkeşi, *age*, II, 257.

²⁴ Bk. Suyûtî, *age*, II, 36.

²⁵ Muhammed, 47/21.

²⁶ İbn Kuteybe, *Te'vil'u Müşkili'l-Kur'an*, s. 132.

²⁷ Al-i İmran, 3/159.

²⁸ Bk. Zerkeşi, *age*, II, 257; Suyûtî, *age*, II, 36.

²⁹ Bk. Suyûtî, *age*, II, 36.

³⁰ Bk. Cürcanî, *Delailu'l-İ'caz*, s. 159-160; Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 82-84; ayrıca daha geniş bilgi ve örnekler için Bk. Ali el-Carim-Mustafa Emin, *el-Belagatu'l-Vazıha*, Eda Neşriyat, İstanbul, 1991, I, 115-122.

*ticaretleri kar etmemiştir*³¹ ayetinde hem kar etmek hem de ticaret mecazî anlamdadır.³² Dikkat edilse görülür ki ayette ticaretin kar etmesinden bahsedilir,³³ hâlbuki kar eden ticaretin kendisi değildir, ticaretle uğraşan insanlardır.³⁴ Ayrıca kâfirlerin hidayete bedel sapıklığı tercih etmeleri zararlı bir ticaret şeklinde tasvir edilmiştir.

c. ve d. İki taraftan biri hakikat, diğeri mecaz olanlar: Müsned hakikat, müsned ileyh mecaz veya müsned mecaz, müsned ileyh hakikat olur. "...Sonunda, kâfirleri iyice bozguna uğrattıp zafer kazanınca artık esirler için bağı sımsıkı tutun. Bundan sonra ya bir lütuf olarak onları bırakın veya bir fidye karşılığı salıverin, öyle ki harb (savaş), ağırlıklarını atsın..."³⁵ ayetinde, savaşın sona ermesi ve savaşçıların silahı bırakması, 'harbin ağırlıklarını atması' şeklinde ifade edilmiştir.³⁶ "Kimin tartıları hafif gelirse, artık onun anası 'haviye'dir (uçurumdur)."³⁷ Ayetinde ise cehennem uçurumu olan 'haviye'ye ümm (ana) denmesi mecazdır. Yani nasıl ki bir anne çocuğunun bakıcısı, doyurucu, yetiştireni ve sığınacağı yer ise³⁸ aynı şekilde cehennem uçurumu olan haviye de kâfirler için bir barınma ve sığınma yeri olacaktır.³⁹

2. Mecaz fi'l-Müfred (Mecaz-ı Lügavî)

Hakiki anlamının kastedilmesine engel olan bir karine ile birlikte, bir lâfzın kendisi için kullanıldığı ilk anlamın dışında, aralarında ilgi ve münasebet bulunan başka bir manada kullanılmasıdır.⁴⁰ Mecaz olan ifadede hakiki mana ile mecazî mana arasındaki alâka müşâbehet (benzerlik) de olabilir; müşâbehet dışında başka bir şey de olabilir, karine de lafzi olabileceği gibi, hali de olabilir.⁴¹ Mecaz-ı lügavî, kendi içinde kısımlara ayrılır:

a. Mecaz-ı Mürsel: Lügavî mecazda, kelimenin taşıdığı ilk anlam ile kullanıldığı ikinci anlam arasındaki alâka⁴² müşâbehet (benzeşme) dışında bir şey olursa buna mecaz-ı mürsel denir.⁴³ Mürsel mecazı meydana getiren pek çok alâka sayılmıştır. Bunların ayrıntısına girmeden belli başlılarını ve en çok kullanılanlarını hatırlatmakla yetiniyoruz:

1. Sebebiyyet: Sebebi söyleyip müsebbebi kastetmektir. Yani söylenen lafız, kastedilen anlamın sebebi olmaktadır.

³¹ Bakara, 2/16.

³² Bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 258.

³³ Bk. Zerkeşi, *age*, II, 257.

³⁴ Bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*, s. 132.

³⁵ Muhammed, 47/4.

³⁶ Bk. İbn Kuteybe, *age*, s. 170; Zerkeşi, *age*, II, 258.

³⁷ Kâriâ, 101/8-9.

³⁸ Bk. İbn Kuteybe, *age*, s. 104.

³⁹ Bk. Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Daru'l-İlim, V. Baskı, Beyrut, 1968, s. 328.

⁴⁰ Bk. Ali el-Carim-Mustafa Emin, *el-Belagatu'l-Vaziha*, I, 71; Bolelli, Nusrettin, *Belağat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu. 72, İstanbul, 1993, s. 99; Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 89.

⁴¹ Ali el-Carim-Mustafa Emin, *el-Belagatu'l-Vaziha*, I, 71.

⁴² "Alaka" ile kastedilen, hakiki manadan mecazî manaya geçmeye sebep olan ilişkidir. Bk. Bolelli, *Belağat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, s. 112.

⁴³ Bk. Kazvinî, *el-İzâh fi Ulumi'l-Kur'an*, II, 396-397; Ali el-Carim-Mustafa Emin, *age*, I, 71; Bolelli, *age*, s. 112; Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 90.

"Kötülüğün cezası da onun gibi bir kötülüktür. Fakat her kim affedip ıslah ederse, artık onun mükâfatı Allah'a aittir. Gerçekten O, zalimleri sevmez."⁴⁴ Ayet-i kerimede 'kötülüğün cezalandırılması', aynı şekilde 'kötülük' olarak isimlendirilmiştir; çünkü kötülük, cezalandırmak için bir sebep teşkil etmektedir.⁴⁵ Burada 'cezalandırmanın', sebebi olan 'kötülükle' isimlendirilmesinin hikmeti ise, affetmeye teşvik ve cezalandırmadan soğutup uzaklaştırmaktır.⁴⁶ Zira sanki şöyle denmiş gibidir: "Kötülük edenlere, kötülüklerine denk olacak bir ceza vermek sizin hakkınızdır, ancak bu yapılan iş de bir anlamda kötülüktür." Öyleyse cezalandırmaktansa, affedip ıslah etmek daha iyidir. Nitekim bu husus, ayetin hemen müteakip cümlesinde "Fakat her kim affedip ıslah ederse, artık onun mükâfatı Allah'a aittir." denilmek suretiyle dile getirilmektedir. Yani ilk cümledeki telmihi anlam, sonraki cümledeki açık anlamla daha bir pekiştirilmiştir.

2. Müsebbebiyyet: Neticeyi söyleyip, bundan sebebi kastetmektir.

"O, size ayetlerini gösteriyor ve sizin için gökten rızık indiriyor; ancak içten gönül veren, düşünüp anlar."⁴⁷; "Ey Âdemoğulları, bakın size çirkin yerlerinizi örtecek bir elbise ve kaftan indirdik; fakat takva ile kuşanıp donanmak ise daha hayırlıdır. Bu, Allah'ın ayetlerindedir. Umulur ki düşünür ibret alırlar."⁴⁸ Ayetlerde, gökten rızık ve elbise indirilmesinden bahsedilmektedir. Rızık ve elbise⁴⁹ ise gökten indirilen yağmurun neticeleridir. Burada neticeler zikredilmiş, ancak onların sebebi olan yağmur kastedilmiştir.⁵⁰ Nitekim şu ayet-i kerimede bu durum açıkça ifade edilmektedir: "Allah, gökleri ve yeri yaratan ve gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü ürünler çıkarandır..."⁵¹ Önceki ayet-i kerimeyi dinleyen bir kimse, sanki yağmurun yağmasıyla rızıkın büyümesi ve yetişmesi arasında geçen zamanın durduğunu hissederek ve adeta pek çok nimetin sebebi olan yağmuru bizzat rızık kendisi olarak algılar. Böyle bir üslubun tercih edilmesinde, yağmurun sebepsiz ve hikmetsiz bir tabii olay gibi görülmeyip ne kadar büyük bir nimet olduğunun, ne derece vazgeçilmez bir ihsan-ı ilahi olduğunun vurgulanması söz konusudur.

"Yetimlerin mallarını zulmederek yiyenler, muhakkak karınlarına sırf bir ateş yerler, onlar, çalgın bir ateşe gireceklerdir."⁵² Ayette, yetim malını haksız olarak yiyenlerin aslında bir ateş yemiş olmalarından bahsedilmektedir. Yetim malının 'ateş' olarak nitelendirilmesi, ateşe sebep olması yönüyledir.⁵³ Ateş neticedir, sebebi ise yetim malını haksızlıkla yemektir. Ayetin 'ateş yerler' tarzında bir üslupla gelmesi, yapılan işin neticesini zihinde canlandırıp, etkin bir şekilde sakındırmayı sağlama amacına yöneliktir.

⁴⁴ Şura, 42/40.

⁴⁵ Bk. İbnü'l-Kayyim, *age*, s. 23.

⁴⁶ Bk. Bozgöz, *age*, s. 95.

⁴⁷ Mü'min, 40/13.

⁴⁸ A'raf, 7/26.

⁴⁹ Elbisenin yağmurun neticesi olması ise, elbisenin dokunmasında ve yapımında kullanılan malzemelerin temin edildiği bitkilerin gökten indirilen su ile yetişmeleri dolayısıyladır. Bk. Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 96-97.

⁵⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 259; Suyûtî, *el-İtkan*, II, 37.

⁵¹ İbrahim, 14/32.

⁵² Nisa, 4/10.

⁵³ Bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 260.

3. Cüz'iyet: Bir şeyin parçasıyla isimlendirilmesidir. Bu alaka türünde, parça söylenip bütün kastedilir.

"O sarp yokuşun ne olduğunu bildin mi? O, 'feksi rakabe'dir / esir bir boynu çözmektir."⁵⁴ Ayette, 'bir boyun' ibaresinde kastedilen, 'bir köle'nin kendisidir.⁵⁵ Başka bir ifadeyle, kölenin bir parçası olan boynu ile kendisi kastedilmiştir.⁵⁶ Buna göre 'bir boynu çözenin' anlamı, bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmadır.⁵⁷

"Bu sizin ellerinizin yaptıkları yüzündendir. Şüphesiz Allah, kullarına zulmedici değildir."⁵⁸; "İnsanların kendi ellerinin kazandıkları dolayısıyla, karada ve denizde fesad meydana aldı, dönmeleri umuduyla yaptıklarının bir kısmını kendilerine tattırmaktadır."⁵⁹ Bu ayetlerde, 'ellerin yaptıkları ve ellerin kazandıkları' tabirleriyle insanın tüm yaptıkları ve kazandıkları kastedilmektedir.⁶⁰ 'Ellerin yaptıkları' denmesinin sebebi ise yapılan işlerin büyük çoğunluğunun 'ellerle' yapılması sebebiyledir.⁶¹

4. Külliyyet: Bütün zikredilmek suretiyle, bütüne ait olan bir parça kastedilir.

"Yahut (bunların hali) gökten boşanan bir yağmur (a tutulmuş kimselerin) hali gibidir ki, onda karanlıklar var, bir gürleme, bir şimşek var, yıldırımlardan ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar. Oysa Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."⁶² Ayette, kâfirlerin yıldırımdan ölüm korkusuyla 'parmaklarını kulaklarına tıkamalarından' bahsedilmektedir. Açıktır ki, burada kastedilen parmakların tamamı değil, parmak uçlarıdır,⁶³ zira kulaklara sokulabilen ancak parmak uçlarıdır. Buna rağmen burada 'parmak uçları' denmeyip, 'parmaklarını tıkarlar' denmesi, kâfirlerin ve münafıkların hayret ve dehşetlerinden dolayı son derece büyük bir şaşkınlık içinde olduklarını göstermektedir.⁶⁴ Öyle ki onlar, bu dehşet ve hayret sebebiyle sanki parmaklarının tümünü kulaklarına tıkaşmışlardır.⁶⁵

5. Mâziyyet (Geçmiş İtibara Alma): Bir şeyin önceleri sahip olduğu bir niteliğiyle, hali hazırda da zikredilmesidir. Ancak hali hazırda o nitelik mevcut değildir yahut o niteliğini geçmişte kazanmıştır.

"Yetimlere mallarını verin ve temizi murdara değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin; çünkü bu, büyük bir suçtur."⁶⁶ Ayette, 'yetimlere mallarının verilmesi' emredilmektedir. Bilindiği üzere 'yetim', babası ölen küçük çocuk de-

⁵⁴ Beled, 90/12-13.

⁵⁵ Bk. İbnü'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Müşevvik*, s. 34; Kazvinî, *el-İzâh fî Ulumi'l-Kur'an*, II, 399; "Arapların, eli kesilen hırsız için 'hırsız kestim' tabirini kullanmaları da bu türden bir örnektir." Kazvinî, *age*, II, 399.

⁵⁶ Bk. Ebu Musa, *el-Belağatü'l-Kur'aniyye*, s. 530.

⁵⁷ Bk. İzzüddin b. Abdisselam, *Kitabu'l-İşare*, s. 39.

⁵⁸ Al-i İmran, 3/182.

⁵⁹ Rum, 30/41.

⁶⁰ Bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 264; İbnü'l-Kayyim, *age*, s. 34.

⁶¹ Bk. Suyûtî, *age*, II, 36.

⁶² Bakara, 2/19.

⁶³ Bk. Zerkeşi, *age*, II, 262; İbnü'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Müşevvik*, s. 36.

⁶⁴ Bk. Ebu Musa, *el-Belağatü'l-Kur'aniyye*, s. 529-530.

⁶⁵ Bk. Bediüzzaman, Said Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, Tenvir Neşriyat, İstanbul, 1988, s. 152; Suyûtî, *age*, II, 36; Subhi Salih, *Mebahis fî Ulumi'l-Kur'an*, Daru'l-İlim, V. Baskı, Beyrut, 1968, s. 329.

⁶⁶ Nisa, 4/2.

mektir.⁶⁷ Hâlbuki ayette malları kendisine verilmesi emredilen kişi, artık rüşd çağına erip çocukluktan çıkmıştır.⁶⁸ Şu ayet-i kerime söz konusu ettiğimiz hususu tamamlayıcı niteliktedir: “Yetimleri, nikâha erişecekleri çağa kadar deneyin; şayet kendilerinde bir rüşd hissederseniz, hemen mallarını kendilerine teslim edin, büyüyecekler de ellerine alacaklar diye o malları israfıla yemeye kalkmayın...”⁶⁹

“Kadınları boşadığınızda, iddetlerini (bekleme sürelerini) de bitirdilerse, aralarında meşru bir şekilde anlaşmaları takdirde, kendilerini kocalarına nikâhlanmalarına engel çıkarmayın...”⁷⁰ Ayet-i kerimede maksat, boşanmış kadınların, boşanmadan sonra, daha önceleri evli buldukları erkeklerle tekrar evlenmelerine engel olunmamasıdır. Bilindiği gibi boşanmadan sonra ‘kocalık vasfı’ ortadan kalkar. Ayette ‘kocaları’ diye tabir edilmesi önceki halleri itibariyledir. Aksi takdirde hali hazırda da kocalık vasfı devam etseydi yeniden nikâh kıymanın bir mantığı olmazdı.⁷¹

6. Müstakbeliyet (Geleceği/Olacağı İtibara Alma): Bir şeyi, sonradan alacağı durum veya nitelik ile zikretmektir.

“Nûh, Rabbim yeryüzünde kâfirlerden yurt edinen hiç kimseyi bırakma, dedi; zira sen bırakacak olursan onlar, kullarını yoldan çıkarıyorlar, üstelik facir ve kâfirden başkasını doğurmayacaklar.”⁷² Bilindiği üzere, yeni doğan çocuk gerçekte kâfir veya facir değildir, öyleyse ayette söz konusu edilen durum, onların ileride işleyecekleri küfür ve fücür sebebiyle kâfir ve facir olacak olmalarıdır.⁷³

“Dediler ki korkma, biz sana alim bir oğul müjdelemekteyiz.”⁷⁴ Ayette, meleklere Hz. İbrahim’e ‘bilgin bir çocuk’ müjdesi vermelerinden bahsedilmektedir. Çocuğun âlim/bilgin olarak vasıflandırılması, ileride kazanacağı sıfatı itibariyledir.⁷⁵

7. Halıyyet-Mahalliyet: Hal lafzının zikredilip, halin kendisinde bulunduğu mahallin veya mahal lafzının zikredilip de mahalde bulunan halin kastedildiği durumlardaki ilişki biçimidir.⁷⁶

“Hayır, andolsun ki eğer vazgeçmezse, onu yalancı ve günahkâr olan perçeminden tutup sürükleyeceğiz. O vakit o meclisini/kurultayını çağırırsın, biz de zebanileri çağıracağız.”⁷⁷ Ayette, meclis/kurultay olarak tercüme ettiğimiz ‘nadiye’ kelimesi, ‘toplantılan yer’ anlamındadır. Ancak kastedilen, mecliste/kurultayda bir araya gelen insanlardır.⁷⁸ ‘Onları yardımına çağırırsın’ anlamındadır.

“Hem bulunduğumuz şehre hem de içinde geldiğimiz kervana sor ve emin ol ki, biz gerçekten doğru söylüyoruz.”⁷⁹ Ayette, Hz. Yusuf’un (a.s.) kardeşleri, babaları Hz.

⁶⁷ “Balığ olduktan sonra, yetimlik söz konusu değildir.” Zerkeşi, *age*, II, 280; İbnü'l-Kayyim, *age*, s. 40; Suyûtî, *age*, II, 37; Kazvinî, *el-İzâh fî Ulumi'l-Kur'an*, II, 402-403.

⁶⁸ Bk. Ebu Musa, *age*, s. 530.

⁶⁹ Nisa, 4/6.

⁷⁰ Bakara, 2/232.

⁷¹ Bk. Suyûtî, *el-İtkan*, II, 37.

⁷² Nuh, 71/26-27.

⁷³ Bk. Zerkeşi, *age*, II, 278; Suyûtî, *age*, II, 37; İbnü'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Müşevvik*, s. 41.

⁷⁴ Hicr, 15/53.

⁷⁵ Bk. Suyûtî, *age*, II, 37.

⁷⁶ Bk. Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 98-100.

⁷⁷ Alak, 96/15-18.

⁷⁸ Bk. İbnü'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Müşevvik*, s. 48; Kazvinî, *el-İzâh fî Ulumi'l-Kur'an*, II, 403.

⁷⁹ Yusuf, 12/82.

Yakub'a doğru söylediklerini teyit etmek için, 'bulduğumuz şehre ve içinde geldiğimiz kervana sor' demektedirler. Şehir ve kervanın konuşmayacağı bilindiğine göre, burada kastedilen şehirde yaşayan insanlar ve kervanda bulunan kimseler olduğu açıktır.⁸⁰

8. Umum-Husus Alakası: Genel bir ifadeyle daha dar çerçeveli özel bir anlamın veya özel bir ifadeyle genel bir anlamın kastedildiği ilişki biçimidir.

"Gökler, neredeyse üstlerinden çatlayıp parçalanacaklar. Melekler de Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yeryüzünde olan kimseler için mağfiret diliyorlar. Haberiniz olsun, öyle bağıslayan ve esirgeyen ancak Allah'tır."⁸¹ Bu ayet-i kerimede meleklerin 'yeryüzünde bulunan kimseler için mağfiret dilemeleri' gibi genel bir ifade kullanılmıştır. Hâlbuki şu ayette de ifade edildiği üzere, meleklerin mağfiret dilemeleri, yeryüzünde bulunan herkesi kapsamamaktadır, mü'minlerle sınırlıdır. Yani 'yeryüzünde bulunan kimseler' genel ifadesiyle mü'minler kastedilmiştir. "Arşı yüklenmekte olanlar ve çevresinde bulunanlar, Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar, O'na iman ediyorlar ve iman edenlere şöyle mağfiret diliyorlar: Rabbimiz, rahmet ve ilmin her şeyi kuşatıp sardı, tevbe edenler ve senin yoluna tabi olanlara mağfiret et ve onları cehennem azabından koru."⁸²

9. Âliyyet Alakası: Alet ismi zikredilerek, aletin kendisiyle gerçekleşen eserin kastedildiği alaka çeşididir.

"Biz hiçbir elçiyi, kendi kavminin lisanından (dilinden) başkasıyla göndermedik ki, onlara apaçık anlatsın..."⁸³ Ayette, tüm elçilerin kendi kavimlerinin lisanıyla (diliyle) gönderildikleri ifade edilmektedir. Beled suresinde geçen şu ayette de ifade edildiği üzere 'lisan' kelimesi, ağızda bulunan tat alma organını yani organ olan dili ifade etmektedir. "Biz ona iki göz vermedik mi? Bir lisan (dil) ve iki dudak!"⁸⁴ Ancak bu organ, konuşmanın kendisiyle gerçekleştiği alet olduğu için,⁸⁵ lügat anlamındaki konuşulan dili ifade etmek üzere kullanılmıştır.⁸⁶

10. Bir şeyin zıddıyla isimlendirilmesi:⁸⁷

"Münafıklara müjde ver ki onlar için gayet acıklı bir azap vardır"⁸⁸; "İnkâr edenleri gayet acı bir azap ile müjdele!"⁸⁹ Bu ayetlerde, münafıklar ve kâfirler azap ile müjdelenmektedirler. 'Müjdelemek' ise gerçekte sevindirici haber verildiğinde olur,⁹⁰ ayetlerde ise gayet acıklı bir azabı haber vermeden bahsedilmektedir. Bu tarz bir ifade, muhatabı psikolojik açıdan da cezalandırma söz konusudur.

⁸⁰ İmam Şafîi, bu ayeti, 'manası siyakından anlaşılabilir ayetler babı'nda ele alıp değerlendirmektedir. Bk. Şafîi, Muhammed b. İdris (150-204 H.), *er-Risale*, Tahkik ve Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1358/1939, s. 62-64.

⁸¹ Şûra, 42/5.

⁸² Mü'min, 40/7.

⁸³ İbrahim, 14/4.

⁸⁴ Beled, 90/8-9.

⁸⁵ Bk. İbn Kuteybe, *Te'vil'u Müşkili'l-Kur'an*, s. 146.

⁸⁶ Bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 283; Suyûtî, *el-İtkan*, II, 37; Kazvinî, *el-İzâh fî Ulumi'l-Kur'an*, II, 403.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için Bk. İbn Kuteybe, *Te'vil'u Müşkili'l-Kur'an*, s. 185-209.

⁸⁸ Nisa, 4/138.

⁸⁹ Tevbe, 9/3.

⁹⁰ Bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 283; Suyûtî, *el-İtkan*, II, 37; "Takva sahiplerini müjdelemen ve inat edenleri de inzar etmen (uyarıp-korkutman) için, Biz bu Kur'an'ı senin dilinle kolaylaştırdık." Meryem, 19/97.

11. *Fiilin mutlak olarak zikredilip, onunla fiile yakınlığın ve niyetlenmenin kastedilmesi:*

"Öyleyse Kur'an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın..."⁹¹ Ayette geçen 'Kur'an okuduğun zaman' ifadesi, 'Kur'an okumaya başlayacağın zaman' anlamındadır. Çünkü istiâze (eûzü besmele), okuma eylemi gerçekleşmeden önce olur.⁹²

"Ey iman edenler, namaza durduğunuz vakit, yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınıza meshedip her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın..."⁹³ Bu ayette ise, 'namaza durduğunuz vakit' ifadesi, 'namaza durmaya niyetlendiğiniz vakit' anlamındadır. Zira abdest alma olayı, namaza durduktan sonra değil, namaza durmaya yakın bir vakitte gerçekleşir.⁹⁴

12. *Bir sîğanın, başka bir sîğanın yerine kullanılması:* Bunun pek çok örneği var,⁹⁵ biz birkaçını vermekle yetineceğiz.⁹⁶

"Akşamüstü babalarına ağlar vaziyette geldiler ve dediler ki; 'Baba gerçek şu ki biz gittik, yarıştıyorduk, Yusuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. Bir de baktık ki, onu kurt yemiş. Ne var ki biz doğruyu söylesek bile sen bize inanmazsın. Bir de gömleğinin üzerinde yalan bir kan getirdiler..." Ayette geçen 'yalan kan' ifadesi, 'niteliği hakkında yalan söyledikleri' bir kan getirdiler, anlamındadır.⁹⁷ Zira bilinmektedir ki, 'yalan' nitelendirme, nesnelere sıfatı olarak kullanılmaktan öte, sözlerin veya söz sahiplerinin sıfatı olarak kullanılmaktadır.⁹⁸

"Görmediler mi ki etraflarında insanlar çarpılıp yağma edilirken, biz emniyet içinde bir harem yaptık..."⁹⁹ Ayette, harem için 'emniyet içinde' nitelendirme kullanılmaktadır. Hâlbuki kastedilen, haremde emniyet içinde olması değil, haremde emniyet içinde olunması yani insanların haremde emniyet içinde yaşamalarıdır.¹⁰⁰

"Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun misali, içinde چراغ bulunan bir kandil gibidir..."¹⁰¹ Ayet-i kerimde Yüce Allah, 'Allah göklerin ve yerin nurudur' diye buyurduktan hemen sonra, 'O'nun nuru...' demek suretiyle 'nur'u kendisine izafe etmiştir. Eğer Allah, nurun kendisi olsaydı, onu kendisine izafe etmezdi; çünkü bir şeyin kendi kendisine izafe edilmesi mümtendir. Öyleyse burada, 'nur' kelimesi ile 'münevvir (aydınlatan)' manası kastedilmiştir.¹⁰²

b. İstiâre: Hakiki mana ile mecazî mana arasındaki alâkanın daima müşâbehet (benzerlik) olduğu lügavî mecazdır.¹⁰³ Kelime anlamı itibariyle *istiâre*, bir şeyin ödünç verilmesi veya ödünç alınmış bir şeyin iadesini istemektir. Dikkat

⁹¹ Nahl, 16/98.

⁹² Bk. Suyûtî, *age*, II, 38.

⁹³ Maide, 5/6.

⁹⁴ Bk. Suyûtî, *age*, II, 38; Daha farklı örnekler için Bk. İbnü'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Müşevvik*, s. 39.

⁹⁵ Bk. İbnü'l-Kayyim, *age*, s. 52-57; İzzüddin b. Abdisselam, *Kıtabu'l-İşare*, s. 20-29.

⁹⁶ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için Bk. Suyûtî, *el-İtkan*, II, 38-40.

⁹⁷ Bk. İbn Kuteybe, *Te'vil'ü Müşkil'ül-Kur'an*, s. 132.

⁹⁸ Bk. Suyûtî, *age*, II, 38.

⁹⁹ Ankebût, 29/67.

¹⁰⁰ Bk. Suyûtî, *age*, II, 38.

¹⁰¹ Nur, 24/35.

¹⁰² Bk. Şimşek, *Kur'an'da İki Mesele (Müteşabih-Nesh)*, s. 68.

¹⁰³ Bk. Kazvinî, *el-İzâh fî Ulumi'l-Kur'an*, II, 407.

edilirse, istiare yapıldığı durumlarda bir lafız, adeta ödünç verme yoluyla manasını başka bir lafza bırakır.¹⁰⁴

İstiare gerçekte, iki tarafından yani *müşebbeh/müstear leh* ile *müşebbeh bih/müstear minh'ten* herhangi birisi ile *vech-i şebeh/cami* ve *teşbih edatı* hazfedilmiş bir benzetmedir.¹⁰⁵ Şimdi örnekler ışığında konuyu biraz daha netleştirelim.

"Elif, Lam, Ra. Bu bir kitaptır ki Rabbinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, O güçlü ve övgüye layık olanın yoluna çıkarman için sana indirdik."¹⁰⁶ Ayet-i kerime "zulümât/karanlıklar" ve "nur/aydınlık" kelimeleri, hakikî manalarının dışında kullanılmışlardır. Zulümâttan kastedilen "dalâlet ve küfür", nurdan kastedilen ise "hidayet ve iman"dır. Ayet, aslında şu manayı ihtiva etmektedir: "Allah, onları karanlıklar gibi olan dalâletten, nur gibi olan hidayete çıkarır." Burada teşbihin müşebbeh (benzetilen) kısmı hazfedilerek, bir mecaz çeşidi olan istiare yapılmıştır. Bu istiaredeki alâka ise, sapıklık ile karanlık; hidayet ile aydınlık arasındaki benzerliktir; yani, her ikisi de doğru yolu şaşırma sebepleri olma noktasında birleştikleri için sapıklık karanlığa, yine her ikisi de doğru yolu bulmaya vesile oldukları için hidayet aydınlığa benzetilmiştir.¹⁰⁷ Böyle bir manaya karine ise ayetin baş tarafıdır; zira '*kitabın*' fiziksel anlamdaki karanlıklardan yine fiziksel anlamdaki aydınlığa çıkarmak için indirilmediği gayet açıktır. Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ı, 'ziya/ışık' olarak nitelendiren şu ayet-i kerime de bu meyanda hatırlanması gereken örneklerden biridir: "*Andolsun ki biz Musa ile Harun'a takva sahipleri için bir furkan (hak ile batılı birbirinden ayıran), bir ziya/ışık ve bir zikir/öğüt verdik.*"¹⁰⁸ Burada da Tevrat'a ışık denmesi, onun adeta ışık gibi manevi karanlıkları aydınlatıp, doğru yolu bulmaya sebep olması yönüyledir.

"O vakit Zekeriya, Rabbine nida edip demişti ki: *Rabbim, hakikaten kemiklerim gevşedi ve başım iyice yaşlılık aleviyle tutuştu, sana dua etmek suretiyle Rabbim, hiçbir zaman bedbaht olmadım. Bu halimle ben, arkamdan gelecek yakınlarım adına endişeye kapıldım, benim karım da kısraktır, artık bana kendi katından bir yardımcı armağan et ki, hem benim, hem Yakupoğullarımın mirasına sahip çıksın, Rabbim, hem de onu rızaya mazhar kıl.*"¹⁰⁹ Zekeriya (a.s.)'ın, Cenab-ı Allah'a karşı bu son derece içten ve dokunaklı olan yakarışında bizim ele alacağımız husus, "*başım iyice yaşlılık aleviyle tutuştu*" cümlesidir. Bu ifadede müstear minh, *nar* yani ateştir; müstear leh, *şeyb* yani yaşlılıktır; dolayısıyla yaşlılık ateşe benzetilmiştir. Burada benzetme yönü ise gerek ateş ile ihtiyarlığın yayılma-kaplama noktasındaki benzerliği¹¹⁰ gerekse ateşin par-

¹⁰⁴ Bk. Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 102.

¹⁰⁵ İstiarenin rükünlerine şu isimler verilir: a) Müşebbeh: Müstear leh, b) Müşebbeh bih(in manası): Müstear minh, c) Müşebbeh bih(in lafzi): Müstear, d) Vech-i şebeh: Cami. Bk. Bolelli, *Belağat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, s. 103; Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 104; Suyûtî, *el-İtkan*, II, 44.

¹⁰⁶ İbrahim, 14/1.

¹⁰⁷ Bk. Bolelli, *age*, s. 102; Bozgöz, *age*, s. 103; Ali el-Carim-Mustafa Emin, *el-Belağatü'l-Vazıha*, I, 75-76.

¹⁰⁸ Enbiya, 21/48.

¹⁰⁹ Meryem, 19/3-6.

¹¹⁰ "İfade edilmek istenen, saçın beyazlığının artmasıdır, çünkü artış, hızlı bir şekilde gerçekleşirse yayılma ve hızlanma konusunda ateşin alevlenmesi gibi olur. Buna göre anlam şöyle olur: Ağarma, adeta ateşin yayılması gibi başta (saçta) önlenemeyecek bir şekilde hızlıca yayılmaktadır." Bk. Ebu Musa, *el-Belağatü'l-Kur'aniyye Fi Tefsiri'z-Zemahşeri*, s. 212; İbnü'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Müşevvik*, s. 72-73.

laklığı ile yaşlılıktaki saçın beyazlığı arasındaki benzerliktir.¹¹¹ Nasıl ki ateş hızlı bir şekilde yayılırsa, çoğunlukla yaşlılık ifadesi olan saç beyazlığı da beklenmedik bir şekilde yayılıp insanın başını kaplar; ayrıca bu beyazlık edebi zevki olanlara ateşin parlaklığını çağrıştırır. Yakarış halinde bulunan Zekeriya (a.s.)'a ait “*başım iyice yaşlılık aleviyle tutuştu*” cümlesinin, “*ben artık ihtiyarladım*” ifadesine nazaran, ihtiyarlık ve acizliği ifade etme noktasında çok daha etkili olduğu ve rahmet-i ilahiyi daha ziyade celbe vesile olabileceği açıktır.

“*Musa, gazabı/öfkesi susunca, levhaları aldı: O levhalardaki yazıda Rablerinden korkanlar için bir hidayet ve bir rahmet vardı.*”¹¹² Bu ayette, ‘*öfkenin susmasından*’ bahsedilmektedir. Burada müstear, sükût (susma); müstear minh, sakit(susan); müstear leh ise gazap (öfke)tır.¹¹³ Yani ‘*öfke'nin geçmesi*, susmakta olan bir kimseye benzetilmiştir.¹¹⁴ Buradaki benzerlik yönü ise hem öfkenin geçmesinde hem de bir kimsenin susmasında bir sakinliğin, sessizliğin ve yatışmanın bulunmasıdır.¹¹⁵ Ayette bu tarz bir üslup takip edilmesinin hikmeti ise şudur: Hz. Musa, kavminin onun Tur-i Sina'ya gitmesini fırsat bilerek kendi elleriyle yaptıkları buzağıya tapıp hak dini kulak ardı etmeleri karşısında, son derece kızgın ve üzgün bir şekilde onların yanına döner. O derece öfkeli ki kardeşi Harun'un saç¹¹⁶ ve sakalından tutup çekiştirir,¹¹⁷ onu ve kavmini azarlar. Onun bu derecede tepki ve öfkesi, ayet-i kerime geçen ‘*öfke susunca*’ ifadesiyle, son derece çarpıcı ve bir o kadar da etkileyici bir üslupla dile getirilmiştir. Zira ‘*öfke susunca*’ ifadesinden anlaşılmaktadır ki sanki kardeşi Harun ve kavmiyle konuşan, onları azarlayan Musa'nın kendisi değil; öfkesidir. Bundan dolayı da sakinleşip yatışması, ‘*öfke susunca*’ tarzında manidar bir üslup ile dile getirilmiştir.

“*Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve insanlar içinde yürümesi için kendisine bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklar içinde kalmış ve ondan bir türlü çıkamayacak bir halde bulunan kimsenin durumu gibi olur mu? Fakat kâfirlere, amelleri öyle süslü/yaldızlı gösterilmektedir.*”¹¹⁸ Ayet-i kerimede ‘ölü (mevt)’ kelimesi, ‘dall (doğru yolda olmayan)’ kelimesinden,¹¹⁹ ‘diriltme (ihya)’ kelimesi ise ‘hidayet (doğru yola erdirmeye)’ kelimesinden istiare yapılmıştır.¹²⁰ Dolayısıyla -hayır ve iyilik noktasındaki hareket ve bereket yönüyle-hidayet dirilmeye, -sözü edilen hareket ve bereket-

¹¹¹ Bk. Suyûtî, *el-İtkan*, II, 44.

¹¹² A'raf, 7/154.

¹¹³ Bk. Suyûtî, *age*, II, 44.

¹¹⁴ Bk. Ali el-Carim-Mustafa Emin, *el-Belagatu'l-Vazıha*, I, 84.

¹¹⁵ Bk. Ali el-Carim-Mustafa Emin, *age*, I, 83.

¹¹⁶ Bk. İzzüddin b. Abdisselam, *Kitabu'l-İşare*, s. 172.

¹¹⁷ “*Ey Musa! Seni kavminden çarçabuk ayrılmaya iten nedir? Dedi ki: Onlar arkamda izim üzerindedirler, Rabbim, hoşnut kalman için Sana gelmekte acele ettim. Dedi ki: Biz senden sonra kavmini fime (deneme)den geçirdik, Samiri onları şaşırıp-saptırdı. Bunun üzerine Musa, kavmine oldukça kızgın ve üzgün olarak döndü...*” (Taha, 20/83–86); “*Ey Harun! dedi, sana ne engel oldu da bunların dalalere düştüklerini gördüğün zaman bana uymadın, emrime baş mı kaldırdın? Dedi ki: Ey anamın oğlu! Sakalımı ve başımı tutup çekiştirme, ben, senin 'İsrailoğulları arasında ayrılık çıkardın, sözümü önemsemedin' demenden endişe ettim*” (Taha, 20/92–94).

¹¹⁸ En'am, 6/122.

¹¹⁹ Bk. İbnü'l-Kayyim, *age*, s. 51.

¹²⁰ Bk. İbn Kuteybe, *Te'vil'u Müşkili'l-Kur'an*, s. 140.

ten yoksun olması yönüyle de- sapıklık ölümüne benzetilmiştir.¹²¹ Allah'ın, doğru yolda olmayan birine hidayet nasip etmesini ve ona hak ile batılın arasını ayıracak bir şuur ve yakın vermesini 'diriltmek' olarak tavsif etmesi,¹²² hidayetini ve doğru yolda bulunmanın 'hayat' kadar değerli olduğunu, belki de hayatın ancak bunlarla hayat olduğunu ifade etmesi bakımından oldukça anlamlıdır.

"Hepiniz, Allah'ın ipine¹²³ sımsıkı tutunun, dağılıp ayrılmayın da Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün! Sizler birbirinize düşman iken, O, kalpleriniz arasında dostluk meydana getirip uzlaştırdı da nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Hem sizler ateşten bir çukurun tam kenarındayken O, tutup sizi kurtardı. Şimdi doğru yolu bulasınız diye Allah size ayetlerini böylece açıklıyor."¹²⁴ Ayet-i kerimede 'ip (habl)' kelimesi Kur'an-ı Kerim'den, 'i'tisam (tutunmak) kelimesi ise 'ittiba'dan istiare yapılmıştır.¹²⁵ Bu tarz bir üslup tercih edilmekle, Allah'ın kitabına güzel bir şekilde uymak ve bu sayede O'nun yardımına mazhar olup himayesine güvenmek, büyük bir çukura düşüp de kendisine yukarıdan son derece sağlam, kopması imkânsız bir ip sarkıtılıp, kurtuluşu için o ipe sımsıkı bir şekilde tutunan bir kimsenin durumuna benzetilmiştir.¹²⁶ Vakıa, Kur'an-ı Kerim kurtuluşumuz için adeta gökten sarkıtılmış sapaşğlam, kopması imkânsız bir halattır. Ona sımsıkı tutunan kurtulur. Ona sırtını çeviren ise içinde bulunduğu ateş çukurunda yok olup gitmeye mahkûmdur.

İstiare ile ilgili verilen örneklerin yeterli olduğu kanısındayız.¹²⁷ Ayrıca belirtmek isteriz ki, istiaredeki farklı boyutlar dikkate alınmak suretiyle farklı taksim ve tasnifler yapılmıştır.¹²⁸ Ancak, bunların bir kısmının birbiriyle örtüşen ve pek

¹²¹ Bk. Bozğöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 109.

¹²² Bk. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 60; "Ey iman edenler, **siz hayata verecek şeylere** sizi çağırdığı zaman, Allah'a ve Resulüne icabet edin ve bilin ki şüphesiz Allah, kişi ile kalbi arasına girer ve siz gerçekten O'na götürülüp toplanacaksınız" (Enfal, 8/24).

¹²³ "Allah'ın ipi, O'nun tarafından belirlenen hayat tarzıdır. O bir iptir, çünkü mü'minlerin Allah'la ilişkilerini sağlam tutar ve aynı zamanda onları birbirine bağlayıp, bir toplum halinde birleştirir. Hz. Peygamber Kur'an'ı 'Allah'ın gökten yere uzanmış ipi' olarak tanıtmıştır. Buna göre Allah'ın ipine sarılmak bir anlamda Kur'an'a sarılmaktır." Şahinler, Necmettin, *Kur'an'da Sembolik Anlatımlar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, s. 64.

¹²⁴ Al-i İmran, 3/103.

¹²⁵ "Haris el-A'ver, Hz. Peygamberin (s.a.s.) 'haberiniz olsun bir fitne çıkacak!' dediğini duyunca, hemen bundan kurtuluş yolunun ne olacağını sorar. Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Allah'ın kitabına uymaktır. Onda sizden öncekiler ve sizden sonrakilerle ilgili haberler, ayrıca aranızda cereyan edecek olayların hükmü var. O, hak ile batılı ayıran ölçüdür. Onda her şey ciddidir, gayesiz bir kelam yoktur. Kim akılsızlık edip, ona inanmaz ve onunla amel etmezse, Allah onu helak eder. Kim onun dışında hidayet ararsa, Allah onu sapıtırır. **O, Allah'ın sağlam ipidir.** O, hikmetli olan zikirdir, o dosdoğru yoldur. Onun sayesinde hevalar yanlışla sapmaktan, diller iltibastan korunur. Âlimler ona doymazlar. Onun çokça tekerarı usandırmaz, radını ek-siltmez. İnsanı hayrete düşüren mümtaz yönleri son bulmaz, tükenmez, o öyle bir kitaptır ki, cinler işittikleri zaman şöyle demekten kendilerini alamadılar: 'Biz, gerçekten hayranlık uyandıran bir Kur'an dinledik, o gerçeğe yönlendiriyor, biz de ona iman ettik.' (Cin, 72/1) Kim onunla konuşursa doğru söyler, kim onunla amel ederse mükâfata mazhar olur, kim ona çağırırsa dosdoğru yola çağırılmış olur. Ey A'ver, bunları iyi öğren." Tirmizi, *Sevabu'l-Kur'an* 14, 2908; Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, III, 224-225.

¹²⁶ Bk. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 386; Suyûtî, *el-İtkan*, II, 46.

¹²⁷ Daha fazla örnek için Bk. İbn Kuteybe, *Te'vil'u Müşkil'l-Kur'an*, s. 137-184.

¹²⁸ Bk. Suyûtî, *age*, II, 44-46.

farklılık arz etmeyen tasnifler olması,¹²⁹ hatta kimi zaman verilen örneklerin de aynı olması dolayısıyla bu husustaki ayrıntılara dalmayı uygun görmedik.¹³⁰

B) KİNAYE VE TA'RİZ

1. Kinaye

Lügatte, 'örtmek' manasına gelip,¹³¹ bir manayı, dilde kendisi için konulan lafızları söylemeksizin ifade etmek demektir.¹³² Böyle bir durumda anlatılmak istenen mana, kendisi için vaz' edilen lafızlarla ifade edilmez. Belki ona eşit veya yakın bir mana söylenmek suretiyle, asıl anlatılmak istenen manaya imada bulunulur.¹³³

Kısaca kinaye, "kendisiyle manasının lazımı kastedilen lafızdır" şeklinde de tarif edilmiştir.¹³⁴ Lafzın manasının lazımını kastetmek, mananın peşi sıra gelen neticesini kastetmektir.¹³⁵

Arapların "tavilü'n-necad (kılıcının bağı uzun)" ve "kesîru remadi'l-qidr (tenceresinin külü bol)" sözleri, kinayenin meşhur örnekleridir.¹³⁶ "Kılıcının bağı uzun" ifadesi, bir kimsenin uzun boylu olmasından kinayedir. Zira kılıcın bağının uzun olması, sahibinin uzun olmasını gerektirir.¹³⁷ "Tenceresinin külü bol" ifadesi ise bir kimsenin konuklarının, misafirlerinin bol olmasından kinayedir;¹³⁸ çünkü tefekkür ve akıl yoluyla bilinir ki, bir kimseyi övmek için kullanılan bu ifadede, salt olarak külün bolluğunu övmenin bir anlamı yoktur. Öyleyse buradan mananın lazımına intikal etmek gerekir ki o da şudur: Bir kimsenin tenceresinin külü bol ise demek ki o kimsenin evinde çokça ateş yakılır. Çokça ateş yakmak bol miktarda yemek pişirmeyi gerektirir. Yemeklerin bolluğu yiyen kimselerin fazla olmasını gerektirir. Yiyen kimselerin fazla olması misafirlerin çok olmasını gerektirir. Misafirlerin çok olması ise cömert olmanın gereğidir.¹³⁹

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere kinayede kastedilen anlam, lafız yoluyla değil tefekkür ve akıl yoluyla bilinir.¹⁴⁰ Ayrıca lafızlar, kendisi için konuldukları asli manalarında kullanılmışlardır; ancak bununla manalarının lazımı kastedilmek suretiyle başka bir manaya işaret edilmiştir. Böyle bir kullanım ise,

¹²⁹ Bk. Bozgöz, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, s. 105.

¹³⁰ İstiarenin çeşitleri için Bk. Ali el-Carim-Mustafa Emin, *el-Belağatü'l-Vazıha*, I, 75-107; Bolelli, *Belağat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, s. 104-111; Bozgöz, *age*, s. 105-113.

¹³¹ Bk. İbnü'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Müşevvik*, s. 187.

¹³² "Beyan ilmiyle uğraşan âlimler kinayeyi, 'çirkin-yakışksız bir manayı güzel bir lafızla ifade etmektir' şeklinde tarif etmişlerdir. İbnü'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Müşevvik*, s. 187.

¹³³ Bk. Cürcanî, *Delailü'l-İ'caz*, s. 41; Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 301; Ebu Musa, *el-Belağatü'l-Kur'aniyye*, s. 224.

¹³⁴ Suyûtî, *el-İtkan*, II, 47; Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, s. 330; Kinaye; sözlük anlamı, bir sözü lügat anlamından başka bir manaya gelecek şekilde söylemektir. Kinayenin terim anlamı sözlük anlamından pek farklı değildir: Bir sözün kendi manasıyla beraber, lazım mana dediğimiz başka bir manayı hatırlatmasına terim olarak kinaye diyoruz." Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, s. 181.

¹³⁵ Bk. Cürcanî, *age*, s. 41.

¹³⁶ Bk. Cürcanî, *age*, s. 41; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 279.

¹³⁷ Bk. Bolelli, *Belağat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, s. 123.

¹³⁸ Bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 301.

¹³⁹ Bk. Cürcanî, *age*, s. 230; Bolelli, *age*, s. 126.

¹⁴⁰ Bk. Cürcanî, *age*, s. 230.

lafzı ilk olarak kendisi için konulduğu manada kullanmaya engel değildir. Kinayedeki bu özellik, onu mecazdan ayıran en önemli ayırıcı vasıftır.¹⁴¹

Kinayedede, lafzın hakiki anlamının anlaşılmasına engel bir durumun bulunmamasına vurguda bulunacak şekilde bazı tanımlar da yapılmıştır. Örneğin, İbnü'l-Esir'in kinaye tanımı şöyledir: "Kinaye, bir lafzın, hakikat ile mecazın arasını birleştiren bir vasıfla, hakikat ve mecazın her birine hamledilmesi caiz olan bir manaya delalet etmesidir."¹⁴² Bu tanıma göre kinayedede hakiki mananın mümkün olması şarttır.¹⁴³

Kinayenin tanımına ve onu mecazdan ayıran özelliğine dair verilen bilgilerden sonra, konuyu Kur'an-ı Kerim'deki örnek bazı ayetler ışığında somutlaştıralım.

"O cennetlerde, bakışlarını kısan (*kasiratu't-tarf*) öyle kadınlar var ki, onlardan önce kendilerine ne bir insan, ne de bir cin dokunmuştur."¹⁴⁴ Ayet-i kerimede geçen "bakışlarını kısan (*kasiratu't-tarf*)" ifadesi, cennette bahsedilen kadınların iffetli olmalarından kinayedir.¹⁴⁵ Burada "iffetli olmak", doğrudan ifade edilmeyip, bunun yerine söz konusu anlamı anlatmak üzere eşit veya yakın lafızlar kullanma yolu tercih edilmiştir.¹⁴⁶ Bu durumda ifadenin açılımı şöyledir: Kadın iffetli olduğu zaman, bakışlarını kocasına hasreder, başkalarına bakmaz. Öyleyse "bakışları kısmak", iffetli olmayla eşdeğerde tutulmuştur, zira iffetli olmanın en önemli bir nedeni, bakışları kısmaktır. "Mü'min erkeklere söyle; gözlerini sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar. Bu kendileri için daha temizdir. Şüphesiz, Allah yaptıklarından haberdardır. Mü'min kadınlara da söyle; gözlerini sakınsınlar, ırzlarını korusunlar..."¹⁴⁷

"Rabbin, kendisinden başkasına kulluk etmemenizi ve anne-babaya güzel davranmayı emretti. Şayet onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa, onlara 'üff (öf) deme ve onları azarlama, onlara güzel söz söyle."¹⁴⁸ Ayet-i kerimede, anne-babaya 'öf demeyin' demek suretiyle, onlara kötü davranmayı nehyetmekten kinaye yapılmıştır. Ancak burada 'öf demeyin' ifadesini, hakikati üzere anlamaya engel herhangi bir karine de mevcut değildir. Yani anne-babaya kötü davranmayın, onları azarlamayın, öyle ki onlara 'öf' bile demeyin.¹⁴⁹

Usulcüler, Kur'an'da kinayenin kullanılmasında bazı sebepler ve edebi gayeler saymışlardır.¹⁵⁰ Bunların bizce önemli olanlarını şöyle özetlemek mümkündür:

1. *Tenbih/Dikkat çekmek.* "Sizi tek bir nefisten yaratan O'dur."¹⁵¹ Ayette, nefis-i vahide (tek bir nefis) sözüyle, Hazreti Âdem'den kinaye yapılmıştır. Burada, doğ-

¹⁴¹ Bk. İzzüddin b. Abdisselam, *Kitabu'l-İşare*, s. 63-64.

¹⁴² Bk. Suyûtî, *el-İtkan*, II, 48; Ebu Musa, *el-Belağatü'l-Kur'aniyye*, s. 676.

¹⁴³ Bk. Ebu Musa, *age*, s. 725; "Kinaye, gerek hakiki, gerekse mecazî olarak farklı iki anlama delalet eden her lafızdır; başka bir tabirle, bir sözü tek kullanımda hem gerçek, hem de mecaz anlamıyla kullanma sanatıdır." Bk. Ebu Musa, a.y.

¹⁴⁴ Rahman, 55/56.

¹⁴⁵ Bk. Suyûtî, *age*, II, 48.

¹⁴⁶ "Yani mütekellim bir manayı kastediyor, fakat o manayı ifade eden gerçek lafızları terk ediyor, bu lafızlara eşit veya yakın olan başka lafızları kullanarak kastedtiği manayı ifade etme yoluna gidiyor. Bu anlatım biçimine 'irdaf' da denir." Ebu Musa, *age*, s. 224.

¹⁴⁷ Nur, 24/30-31.

¹⁴⁸ İsra, 17/23.

¹⁴⁹ Bk. İzzüddin b. Abdisselam, *Kitabu'l-İşare*, s. 63-64.

¹⁵⁰ Bk. Suyûtî, *el-İtkan*, II, 47-48.

rudan “Sizi Âdem’den yaratan O’dur” denmeyip bu tarz bir üslup tercih edilmesinde, Allah’ın kudretinin büyüklüğüne ve yüceliğine dikkat çekme söz konusudur.¹⁵² Zira insanlığı tek bir nefisten yaratmak, ancak her şeye gücü yeten bir Kadir-i Mutlak’ın işi olabilir.

2. Açıkta söylenmesi hoş olmayacak şeylerin bildirilmesinde. Meselâ Kur’ân’da, “...Eğer hasta olur veya seferde bulunursanız veya biriniz hacet yerinden gelir¹⁵³ ya da kadınlara dokunursanız da suya güç yetiremezseniz, o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin...”¹⁵⁴, “Oruç gecesini kadınlarınıza yaklaşmanız size helal buyruldu, onlar sizin için bir örtü, siz de onlar için bir örtüsünüz...”¹⁵⁵, “O, sizi tek bir nefisten yarattı ve gönü ona ısınsın diye eşini de ondan var etti, ne zaman ki onu örtüp bürüdü, o da bir yük yüklendi, bir müddet bununla geçti, derken ağırlaştı, o vakit ikisi bir kendilerini yetiştiren Allah’a şöyle dua ettiler: Eğer bize salih bir çocuk verirsen, yemin ederiz ki elbette şükreden kullarından oluruz.”¹⁵⁶ gibi ayetlerde cimadan (cinsel ilişkiden) kinaye olarak, “dokunmak (mülâmesesi)”,¹⁵⁷ “yaklaşmak (refesi)”, “örtü (libas)” ve “örtüp bürümek (tağaşşı)” gibi kelimeler kullanılmıştır.¹⁵⁸

3. Belâgat ve mübalağa kasdıyla kinayeye başvurmak. “Öyle iken tuttular kullarından ona bir cüz tasladılar. Hakikaten insan apaçık bir nankördür. Yoksa O, yarattığı mahlûklarından kendine kızlar edindi de oğulları size mi ayırdı? Hâlbuki onlardan biri, o Rahman için verdiği örnekle (kız çocuğunun doğumuyla) müjdelendiği zaman, yüzü simsiyah oluyor da kahrından yutkundukça yutkunuyor. Ya!.. O, ziynet içinde yetiştirilip de mücadeleye gelince becerikli olmayanı öyle mi? Rahman’ın kulları olan melekleri de dışı yapılar. Yarattıklarına şahit mi oldular? Şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekilecekler.”¹⁵⁹ Müşriklerin, melekleri Allah’ın kızları olarak görmesini konu edinen bu ayet-i kerimede geçen “O, ziynet içinde yetiştirilip de mücadeleye gelince becerikli olmayanı öyle mi?” ifadesiyle, nimet ve ziynete düşkün olarak yetişmelerinden,¹⁶⁰ bu ziynete olan düşkünlüğün de kendilerini derin ve ince manaları düşünmede geri bırakarak,¹⁶¹ mücadele ve tartışmada zayıf kıldığından bahsedilmek suretiyle kadınlardan kinaye yapılmıştır.¹⁶² Doğrudan ‘kadınlar’ denmeyip, onlara ait olan bir özelliklerini gündeme getirmek suretiyle kinayeye başvurulması, meleklerin böyle bir özellikte olmadıklarını vurgulama amacına yöneliktir.

4. İhtisar ve icaz dediğimiz daha kısa ve özlü anlatım kasdıyla kinayeye başvurmak. “Fiil” lafzının pek çok lafızdan kinaye yapılması, ihtisar ve icazda en çok rast-

→

¹⁵¹ A’raf, 7/189.

¹⁵² Bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 301; Suyûtî, *age*, II, 47; Yaşar, *Kur’an’da Anlamı Kapalı Ayetler*, s. 182.

¹⁵³ “Hacet yeri” diye tercüme edilen ve ayetin orijinalinde geçen “ğâit” kelimesi, asıl itibarıyla “sakin, huzurlu yer” (Suyûtî, *age*, II, 47) anlamına gelmekte olup, ihtiyaç gidermekten kinayedir. (Bk. Ebu Ubeyde, *Mecazu’l-Kur’an*, I, 128).

¹⁵⁴ Nisa, 4/43.

¹⁵⁵ Bakara, 2/187.

¹⁵⁶ A’raf, 7/189.

¹⁵⁷ Bk. Ebu Ubeyde, *age*, I, 155.

¹⁵⁸ Bk. Subhi Salih, *Mebahis fî Ulumi’l-Kur’an*, s. 330; Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 303-304; Suyûtî, *age*, II, 47; İbnü’l-Kayyim, *el-Fevâidu’l-Müşevvik*, s. 187; Yaşar, *Kur’an’da Anlamı Kapalı Ayetler*, s. 183.

¹⁵⁹ Zuhurf, 43/15-19.

¹⁶⁰ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 237.

¹⁶¹ Suyûtî, *el-İtkan*, II, 47.

¹⁶² Bk. Zemahşeri, *age*, IV, 237.

lanılan bir kinaye türüdür.¹⁶³ “Eğer kulumuza kısım kısım indirdiğimiz Kur’an’dan şüphede iseniz, haydi onun dengi bir sure meydana getirin ve Allah’tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, eğer sadık iseniz bunu yapın. Yok, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlar ile taşlar olan o ateşten sakının, o kâfirler için hazırlandı.”¹⁶⁴ Ayet-i kerimede geçen “yapamazsanız (fein lem tef’élû)” lafzıyla, “şayet Kur’an’ın dengi bir sure meydana getiremezseniz” cümlesinden, “yapamayacaksınız (ve len tef’élû)” lafzıyla da “Kur’an’ın dengi bir sure meydana getiremeyeceksiniz” cümlesinden kinaye yapılmıştır. Sözü gereksiz yere uzatıp usandırmak için bu tarz bir üslup takip edilmesi, son derece yerindedir.¹⁶⁵

5. İşin varacağı neticeyi haber verme. “Ebû Leheb’in iki eli kurudu, kendi de kurudu.”¹⁶⁶ Ayeti kerimede, lugat itibariyle asıl manası “alev babası” olan *Ebû Leheb*’in isminin özellikle zikredilmesinde, kinaye yoluyla onun cehennemlik olduğuna ve gidip varacağı yerin ‘ateş’ olduğuna bir işaret vardır.¹⁶⁷ Hz. Peygambere (s.a.s.) nankörlük ve düşmanlıkta ileri giden, İslam dininin yayılmasına engel olmak için her türlü fitne ve fesat ateşini alevlendirmeye çalışan Ebu Cehil ve benzeri azgın kâfirlerin küfür ve taşkınlıkları Kur’an’da anlatılmış olmakla beraber hiçbirinin adı açıkça zikredilmediği halde, Peygamberin baba bir amcası olan Ebu Leheb’in ismine özellikle yer verilmesi dikkate değer niteliktedir. “Ebu Leheb” ifadesi, şahsı gösteren bir künye olmakla beraber¹⁶⁸ lügat itibariyle “alev babası” anlamına geldiğinden, Peygambere ve İslama karşı ateş püskürmek isteyip de kendini cehenneme atmış olan kâfirlerin hepsinin temsilcisi olması sebebiyle onun kötü akıbeti, hepsinin akıbetine misal yapılmış gibidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, kinayelerde hakikatın irade edilmesi de mümkün olduğundan bu ifadede maksat sadece Ebu Leheb’in şahsını belirtmekten ibaret olmayıp, onun vasfına ve bu vasıfta ona benzeyenlerin hallerine de işaret edilmiş demektir.¹⁶⁹

2. Ta’rîz

Kimi zaman kinayenin bir alt başlığı olarak ele alınan *ta’rîz*,¹⁷⁰ “söylenen sözü zarif bir tarzda, maharetle manasından başka bir yöne çevirmek”¹⁷¹ olarak tanımlanmış-

¹⁶³ Bk. Suyûtî, *el-İtkan*, II, 47.

¹⁶⁴ Bakara, 2/23-24.

¹⁶⁵ Bk. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 107.

¹⁶⁶ Tebbet, 111/1.

¹⁶⁷ Bk. Suyûtî, *age*, II, 47.

¹⁶⁸ “Asıl ismi, Abdüluzza b. Abdilmuttalip iken yanaklarının pek kırmızı olmasından dolayı ‘ateş’e benzetilerek, Ebu Leheb denilmiş ve bu künye ile meşhur olmuştur. Çok ateşli manasına gelen ‘alev babası’ künyesi ona başlangıçta, yüzünün parlaklığı veya canlılığı yahut hiddet ve şiddeti itibariyle övgü manası düşünülerek verilmişti. Ancak bu vasfın hakikatinde ‘ateşin kaynağı olmak’ veya ‘ateşi sevmek’ manasının bulunması ve en şiddetli ateşin de cehennem ateşi olması dolayısıyla ‘Ebu Leheb’ ismi, kendisini ateşe sürükleyen ‘cehennemlik’ unvanına dönüştürülmüş, fiil ve hareketleri itibariyle de ‘cehennemin babası’ manasına darb-ı mesel olarak kullanılmıştır.” Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, X, 48-49.

¹⁶⁹ Bk. Elmalılı, *age*, X, 47-48.

¹⁷⁰ Bk. Ali el-Carim-Mustafa Emin, *el-Belagatu’l-Vazıha*, I, 131; Bolelli, *Belağat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, s. 123-127; “Bazıları kinaye ile ta’rîzin aynı şey olduğunu söylemişlerdir.” İbnü’l-Kayyim, *el-Fevâidu’l-Müşevvik*, s. 196.

¹⁷¹ Bk. Yaşar, *Kur’an’da Anlamı Kapalı Ayetler*, s. 183; Bolelli, *age*, s. 127; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 279.

tır.¹⁷² Cimri bir kimseye “ne kadar cömert davranıyorsun” demek¹⁷³ veya ihtiyaç sahibi bir insanın muhtaç olduğu kimseye “sana selam vermeye ve senin mübarek yüzünü görmeye geldim” demesi,¹⁷⁴ ta’rizin örneklerindedir.

Ta’rizin kinayeden farkını belirtmek için de şu tanımlar yapılmıştır: “Ta’riz, bir şeyi söyleyip de, onunla söylemediğin bir şeyi işaret etmendir”;¹⁷⁵ “ta’riz, bir manayı hakiki veya mecazî yolların dışında, söyleniş tarzıyla ifade eden bir lafızdır”;¹⁷⁶ “ta’riz, başka bir şeye işaret etmek üzere hakiki manasında kullanılan lafızdır”;¹⁷⁷ “ta’riz, birine seslenip başkasını kastetmek şeklinde, zikredilmeyen bir kimse için kullanılan sözdür.”¹⁷⁸

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere ta’riz, kinayeden daha gizli bir anlatım yöntemidir. Çünkü kinayenin delaleti lafızla, ta’rizin delaleti ise mefhumladır. Kinayede bir söz söylenir, o sözün lazımı kastedilir, ta’riz’de ise bir söz söylenir, onunla o sözün anlam kapsamında bulunmayan bir şeye işaret edilir.¹⁷⁹ Ayrıca kinaye müfred lafızla yapılabildiği halde ta’riz ancak mürekkep lafızlarla yapılır.¹⁸⁰

Değişik gayeler için başvurulabilen ta’rizin Kur’an-ı Kerim’de geçen bazı örneklerine bir göz atalım.

“Şehrin uzak yerinden bir adam koşarak geldi, ‘Ey hemşerilerim, elçilere uyun’ dedi. ‘Sizden ücret istemeyenlere uyun, onlar hidayete ermiş kimselerdir. Bana ne oluyor ki, beni yaratana kulluk etmeyecekmışim? Hep döndürülüp O’na götürüleceksiniz. Hiç ben O’ndan başka ilahlar edinir miyim? Eğer O Rahman bana bir zarar dileyecek olsa onların şefaati benden yana hiçbir şeye yaramaz ve beni kurtaramazlar. Şüphesiz ben o vakit apaçık bir sapıklık içinde olmuş olurum.”¹⁸¹ Ayet-i kerimelerde, şehrin uzak yerinden koşarak gelen adamın kendi kavminden olan hemşerilerini güzel ve yumuşak bir üslupla hakka davet etmesi konu edilmektedir. Adam, kavmine, hidayet üzere olan ve kimseden bir ücret istemeyen elçilere uymalarını tavsiye ettikten sonra üslubunu değiştirip “Bana ne oluyor ki, beni yaratana kulluk etmeyecekmışim?” demek suretiyle, “Size ne oluyor ki, sizi yaratana kulluk etmeyecekmışsınız?” anlamına gelecek şekilde ta’rizde bulunmuştur. Aynı ayetin devamındaki cümlenin “Hep döndürülüp O’na götürüleceksiniz” tarzında gelmesi, böyle bir ta’rizin varlığının karinesi niteliğindedir. “Hiç ben O’ndan başka ilahlar edinir miyim? Eğer O Rahman bana bir zarar dileyecek olsa onların şefaati benden yana hiçbir şeye yaramaz ve beni kurtaramazlar. Şüphesiz ben o vakit apaçık bir sapıklık içinde olmuş olurum.” cümlelerinde de “Hiç O’ndan başka ilahlar edinebilir misiniz? Eğer O Rahman size bir zarar dileyecek olsa

¹⁷² “Ta’riz, kinaye ile dokunaklı söz söylemektir.” Kurt, *İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı*, s. 178.

¹⁷³ Yaşar, *age*, s. 183.

¹⁷⁴ Zemahşeri, *age*, I, 279.

¹⁷⁵ Zemahşeri, *age*, I, 279; İlmi bir şekilde ta’rizi tanımlayan ve müdakkik âlimlerin eleştiri getiremeyeceği ölçüde sağlam bir ‘ta’riz tarifi’ yapan ilk kişinin Zemahşeri olduğu söylenir. Bk. Ebu Musa, *el-Belağatü'l-Kur’aniyye*, s. 563-564; Aynı tanım için Bk. İbnü'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Müşevvik*, s. 197.

¹⁷⁶ Bk. Suyuti, *el-İtkan*, II, 48; Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 311.

¹⁷⁷ Sübkî’nin ta’riz tanımıdır. Bk. Suyuti, *age*, II, 48.

¹⁷⁸ Söz konusu tanım ise Sekkaki’ye aittir. Bk. Suyuti, *age*, II, 48; ayrıca Bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 311; Yaşar, *age*, s. 184.

¹⁷⁹ Bk. Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur’an*, s. 332.

¹⁸⁰ Bk. Yaşar, *age*, s. 183-184.

¹⁸¹ Yasin, 36/20-24.

onların şefaati sizden yana hiçbir şeye yaramaz ve sizi kurtaramazlar. Şüphesiz siz o vakit apaçık bir sapıklık içinde olmuş olursunuz." anlamını çağrıştıracak şekilde bir ta'riz söz konusudur. Burada adamın kendi adına konuşup kavmini doğrudan hakka itaatsizlik ve sapıklıkla suçlamayı terk etmesi, onların kızıp öfkelenmelerinin önüne geçilmesini sağladığı gibi, aynı zamanda elçilere ve getirdikleri hakikatlere uymalarını temin edebilecek bir zemin hazırlamış bulunmaktadır.¹⁸²

"Resulullahın hilafına olarak arkada kalanlar, oturup kalmalarına sevindiler de Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat etmekten hoşlanmadılar ve 'bu sıcakta savaşta çıkmayın' dediler. De ki, 'cehennem ateşi daha sıcaktır'. Fakat kavrayıp-anlasalardı."¹⁸³ Şayet ayet-i kerimeyi zahiri üzere değerlendirecek, "De ki, 'cehennem ateşi daha sıcaktır'" ifadesiyle, cehennem ateşinin sıcaklığının şiddetli olduğunu haber verdiğini görürüz. Hâlbuki cehennem ateşinin sıcaklığının daha çetin olduğu, muhataplar tarafından da bilinen bir husustur, öyleyse burada bu hususun hatırlatılması ve buna dikkat çekilmesi başka bir gayeye yöneliktir. Burada hedeflenen gaye, Allah'ın elçisinin zıttına gidip şiddetli sığacı bahane ederek savaştan geri kalanların, cehenneme gideceklerini ve orada onun tarife sığmaz dehşetli ateşiyle karşı karşıya kalacaklarını ta'riz yolu ifade etmektir.¹⁸⁴ Adeta şöyle denmiş gibidir: Siz buradaki sıcaklığı bahane ederek savaştan geri kalın bakalım, ancak bunun cezası olarak öyle bir sıcaklığa, öyle bir ateşe maruz kalacaksınız ki bin pişman olacaksınız, fakat bunu kavrayıp anlayabilseydiniz zaten böyle yapmazdınız. "Hayır! Andolsun ki o 'hutame'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu bilebildin mi? Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir ki o, yüreklerin üstüne tırmanıp çıkar. O, uzatılmış sütunlarda onların üzerine kilitlenecektir."¹⁸⁵

"Derken (İbrahim), onları (putları) paramparça etti, belki kendisine müracaat ederler diye büyük olanına dokunmadı. 'Bunu bizim ilahlarımıza kim yapmış? Herhalde o zalimlerden biridir' dediler. 'Bir delikanlı işittik bunları anıyor, adına İbrahim deniyormuş' dediler. 'Haydi, halkın gözleri önüne getirin onu, belki şahadet ederler' dediler. 'Sen mi yaptın bunu ilahlarımıza ya İbrahim?' diye sordular. O da dedi ki, 'belki şu büyükleri yapmıştır. Sorun bakalım onlara, eğer söyleyebilirlerse!'"¹⁸⁶ Ta'rizin en meşhur ve en açık örneklerinden biri olan bu ayet-i kerimelerde anlatıldığı şekliyle İbrahim (a.s.), kavminin tapmakta olduğu putları onlar yokken kırıp parçalar; ancak döndükleri zaman kendisine sorsunlar diye en büyük puta dokunmaz. Gelip de putları parçalanmış bir vaziyette gördüklerinde, önceleri o putları diline dolayan Hz. İbrahim'i çağırıp 'bunu putlarımıza sen mi yaptın?' diye sorarlar. Hz. İbrahim'in cevabı şöyledir: "Bana değil putların kendilerine sorun, şu büyükleri yaptı, eğer konuşabiliyorlarsa kendileri cevap versinler."¹⁸⁷ Burada sanki konuşabilme yeteneği, putları kırmak gibi bir işi yapabilmenin şartı olarak söylenmiştir yani şayet onlar -gerek kırılan ve gerekse sağlam duran büyük put- konuşabilselerdi o zaman böyle bir işi yapabilir-

¹⁸² Bk. Suyûtî, *el-İtkan*, II, 48-49.

¹⁸³ Tevbe, 9/81.

¹⁸⁴ Bk. Subhi Salih, *Mebahis Fî Ulumi'l-Kur'an*, s. 332.

¹⁸⁵ Hümeze, 104/4-9.

¹⁸⁶ Enbiya, 21/58-63.

¹⁸⁷ "Yani putların en büyükleri, kendisiyle birlikte diğer küçük putlara da tapılmasına öfkelenmiş ve onları kırıp parçalamış." İbnü'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Müşevvik*, s. 197.

lerdi, düşünemediğine ve konuşamadığına göre şu sağlam duran put, nasıl öyle bir işi yapabilir ki?¹⁸⁸ Bu durumu şöyle bir misalle daha anlaşılır hale getirmek mümkündür: Örneğin, “sen, hakikaten güzel yazı yazmakla meşhur olsan ve son derece mükemmel bir hatla güzel bir kitap yazsan, okuma-yazması olmayan, güzel yazı yazamayan, belki tüm mahareti yazıyı bozmak olan bir arkadaşın sana ‘bu kitabı sen mi yazdın?’ diye sorsa, sen de ‘yok sen yazdın’ tarzında cevap verirsen, elbette buradaki maksadın muhatabınla alay etmekle beraber kitabı bizzat kendi elinle yazdığını vurgulamandır. Kitabı senin yazmadığını, okuma-yazması bulunmayan arkadaşının söz konusu kitabı yazdığını kastetmek gibi bir amaç güdülmediği apaçktır.”¹⁸⁹ Aynı şekilde Hz. İbrahim’in de bu şekil ta’riz yollu, alaylı bir ifadeye başvurmasında, gerçekte yaptığı işi putlara mal etme maksadı bulunmadığı gibi, kavminin taptığı o putların böyle bir işi yapamayacak kadar aciz olduklarını, konuşamadıklarını, düşünemediklerini dolayısıyla da ilah olamayacaklarını vurgulama söz konusudur.¹⁹⁰

SONUÇ

Mecaz, kinaye ve ta’riz ile ilgili tanımlamalar ve açık-anlaşılır olmasına özen gösterdiğimiz örneklerle, Kur’an’ı Kerim’in bünyesinde yer alan sembolik anlatım unsurlarının anlatıma hem bir zenginlik hem de canlılık kazandırdığı görülebilmektedir. Başka bir ifadeyle, Kur’an yorumuna ilişkin birtakım önemli yararlar ve yeni boyutlar elde edilebileceği anlaşılabilir. Bir diğer önemli husus olarak, *mecaz konusunun, herkesin Kur’an’la ilgili olarak farklı şeyler söyleyebileceği bir gevşeklik alanı* olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira imkân ölçüsünde uygun ve açık örnekler ele alınmak suretiyle, konunun itidal düzleminde işlenmesini sağlayacak, benzer meselelerde tutarlı bir metodun uygulanmasını temin edecek, bilhassa dini bilinç konusunda gelişigüzel ve keyfi yorumlara gidilmesinin önüne set çekebilecek olan ölçütlerin çerçevesi bir anlamda çizilmiş olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed (v. 1323/1905), *Risaletü't-Tevhîd*, Tashih ve Ta’lik: Muhammed Reşid Rıza, Mektebetü'l-Kahire, Mısır, 1960.
- Ali el-Carim ve Mustafa Emin, *el-Belagatu'l-Vazıha* (I-II), Eda Neşr., İstanbul, 1991.
- Bediüzzaman, Said Nursi (1878–1960), *İşaratü'l-İ'caz*, Tenvir Neşr., İstanbul, 1988.
- Bolelli, Nusrettin, *Belağat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Bozğöz, Faruk, *Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Uzun, Tacettin, Konya, 2000.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* (I-XVIII), Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993.
- Cürcanî, Abdulkahir, *Delailü'l-İ'caz*, Tashih: Muhammed Abduh ve Muhammed Mahmud Şankîti, el-Fütuhu'l-Edebiyye Matbaası, Mısır, 1331.

¹⁸⁸ Bk. İbn Kuteybe, *Te'vil'u Müşkili'l-Kur'an*, s. 268.

¹⁸⁹ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 121.

¹⁹⁰ Bk. İbnü'l-Kayyim, *el-Fevâidu'l-Müşevvik*, s.197; Yaşar, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, s. 184.

- Derveze, M. İzzet (1888–1984), *Kur'an-ı Mecîd (Kur'an'ı Anlamada Bir Yöntem Çalışması)*, Arapçadan Çev. Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ebu Musa, Muhammed Muhammed Ebu Musa, *el-Belağatü'l-Kur'aniyye Fî Tefsiri'z-Zemahşerî ve Eseruhâ fî'd-Dirasatî'l-Belağiyye*, Mektebet-ü Vehbe, Kahire, 1988.
- Ebu Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî (v. 210/825), *Mecazu'l-Kur'an*, Thk. M. Fuad Sezgin, Naşir: Muhammed Sarimî Emin el-Hancî, Mısır, 1954.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, (v. 1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X), (Sadeleştirme), Azim Dağıtım, İstanbul, tsz.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, (v. 324/936), *el-İbane an Usulî'd-Diyane*, el-Camiatü'l-İslamiyye Yayınları, V. Baskı, Medine-i Münevvere, 1410.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, (v. 505/1111), *Bâtıniliğin İçyüzü*, Çev. İlhan, Avni, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman el-Bağdadî (v. 597/1201), *Telbîsu İblîs*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut-Lübnan, 1983.
- İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekir, (v. 751/1350), *el-Fevâidu'l-Müşevvik ilâ Ulûmi'l-Kur'an ve İlmi'l-Beyan*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut-Lübnan, 1982.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dineveri, (v. 276/889), *Te'vilu Müşkili'l-Kur'an*, Şerh ve Neşr: Seyyid Ahmed Sakr, Daru't-Turas, Kahire, 1973.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısırî, (v. 711/1311), *Lisanu'l-Arab*, (I-XV), Beyrut, tsz.
- İzzüddin b. Abdisselam, (v. 660/1262), *Kitabu'l-İşare ile'l-İcâz fî Ba'di Envai'l-Mecaz*, Darü'l-Matbaati'l-Amire, Dersaadet, 1313.
- Kazvinî, Hatîb (v.739/1339), *el-Îzâh fî Ulumi'l-Kur'an*, (I-II) Şerh-Ta'lîk-Tenkîh: Muhammed Abdu'l-Mün'im Hafacî, V. Baskı, İstanbul, 1980.
- Keskioğlu, Osman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989.
- Kızılırmak, Ali, *Kur'an'da Hakikat ve Mecaz*, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Şevki Saka, Ankara, 1996.
- Subhî Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Darü'l-İlim, V. Baskı, Beyrut, 1968.
- Suyûtî, Celaluddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman es-Suyuti eş-Şafi'î, (v. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, (I-II), Matbaat-i Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır, 1951.
- Şafiî, Muhammed b. İdris, (v. 204/820), *er-Risale*, Tahkik ve Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1939.
- Şahinler, Necmettin, *Kur'an'da Sembolik Anlatımlar*, Beyan Yay., İstanbul, 1995.
- Şimşek, M. Sait, *Kur'an'da İki Mesele (Müteşabih-Nesh)*, Selam Yay., Konya, 1987.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed, (v. 279/892), *es-Sünen* (I-V), İstanbul, 1981.
- Yaşar, Hüseyin, *Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirân*, (I-III), Daru'l-Kütübi'l-Hadîse, Kahire, 1962.
- Zerkeşi, Bedru'd-din Muhammed b. Abdillâh, (v. 794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, (I-IV), Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, I. Baskı, Kahire, 1957.